

DR STEVAN LILIĆ
REDOVNI PROFESOR
PRAVNOG FAKULTETA U BEOGRADU

PRAVNA DRŽAVA I VLADAVINA PRAVA

"POLITEA"
ŠKOLA ZA CIVILNO DRUŠTVO
PALIĆ

FOND CENTAR ZA DEMOKRATIJU
BEOGRAD
FEBRUAR 1999

PRAVNA DRŽAVA I VLADAVINA PRAVA

Vladanje ljudima i upravljanje stvarima

Moderna misao o potrebi razdvajanja upravljanja od vladanja javlja se početkom 19. veka sa idejom da "vladanje ljudima treba da bude zamenjeno upravljanjem stvarima".¹ Ideja da upravljanje treba da zameni vladanje, posebno se uobličava u solidarističkim koncepcijama socijal-funkcionalista početkom 20. veka o državi kao vršiocu socijalne funkcije, odnosno javnih službi.

Prema ovom stanovištu, iz kojeg je proizašla i savremena koncepcija o državnoj upravi kao instrumentu socijalne regulacije, država više nije (i ne može biti) svedena na organizaciju sa tzv. *monopolom fizičke sile i prinude u rukama vladajuće klase*, kako se to donedavno i kod nas isticalo.

Legalitet i legitimitet državnog delovanja

Koncept pravne države (*Rechtsstaat*) i princip vladavine prava (*rule of law*) velike su tekovine evropske i svetske civilizacije. U odnosu na državu, poseban značaj principa vladavine prava je u tome što obezbeđuje legalitet (zakonitost) odluka državnih organa. Bez principa vladavine prava nezamisliva je i svaka savremena pravna država.

Kao tvorevina 19. veka, koncept pravne države podrazumeva normativistički model uređenja društvenih odnosa, prema kojem se zakonima i drugim opštim aktima (naročito uredbama vlade i upravnim propisima) definišu pravila društvenog ponašanja. Međutim, koncept pravne države u svom izvornom vidu, koji podrazumeva da je neki *postupak vlasti opravdan samim tim što je legalan, tj. u skladu sa nekim propisom*, danas ne bi mogao biti ostvaren bez velike opasnosti po opšte demokratske tekovine.² Iz tih razloga, dovoljno je samo spomenuti nacističke i rasističke režime. Otuda, ostvarivanje koncepta pravne države danas ne može predstavljati cilj, već samo nužnu pretpostavku za vladavinu prava, ostvarivanje ustavnosti i zakonitosti, pravde i pravičnosti.³

Za razliku od ovog izvornog koncepta, savremene koncepcije pravne države polaze od toga da je u vršenju vlasti državi, osim legaliteta, neohodan i legitimitet, tj. *opravdanost* njenog delovanja u svakom konkretnom slučaju. Prema tome, neki postupak (npr. donošenje zakona, uredbе vlade ili pojedinačne presude ili

¹ Claude-Henri de Saint-Simon, *Katekizam industrijalaca*, Izbor iz djela, Zagreb, 1979, str. 206-231.

² Uporedi: *Temelji moderne demokratije - Izbor deklaracija i povelja o ljudskim pravima (1215-1989)*, Beograd, 1989, i dr.

³ Uporedi: Milivoje Marković, *Pravna država*, Beograd, 1939; Danilo Basta, Diter Miler, *Pravna država - poreklo i budućnost jedne ideje*, Beograd, 1991; Vladan Vasiljević (urednik), *Pravna država*, Beograd, 1990, i dr.

upravnog akta) ne postaje legitiman samim tim što ga je sprovela država ili neki njen organ, već se opravdanost svakog konkretnog postupka ili akta mora ceniti i na osnovu opravdanosti njegove sadržine.

Primeru radi, u odnosu na državnu upravu, to znači da i delatnost uprave ne postaje legitimna (opravdana) samim tim što uprava donosi svoje akte i vrši neke svoje radnje na legalan, odnosno na zakonom propisan način. Potrebno je da ti akti i radnje takodje budu u skladu sa oppositionštim principima pravde i pravičnosti koje prihvata savremeni svet. Iz tih razloga, danas koncept legaliteta delovanja upravne vlasti mora biti dopunjen i konceptom legitimiteta (opravdanosti) **upravnog delovanja**. Kako se ističe: "...legimitet vlasti ne može se više tražiti u njenom nastanku, već u njenom delanju".⁴

Za razliku od tradicionalnog koncepta pravne države, prema kojem državna vlast stiče legitimitet samim svojim postojanjem⁵, odnosno prema kojem su državni postupci legitimni (opravdani) samim tim što su legalni (doneti po zakonskim propisima), savremene koncepcije legitimiteta polaze od koncepta da postupci države moraju steći i odgovarajući legitimitet. Prema tome, neki postupak ne postaje legitiman samim tim što ga je preduzela država, već se opravdanost svakog postupka mora ceniti i po osnovu njegove sadržine (npr. da li neka odluka, osim što je zasnovana na zakonu, vredja dostojanstvo ličnosti).

Princip podele vlasti

Podela vlasti je organizaciono načelo na kome počivaju savremeni pravni i politički sistemi vlasti. Modernu koncepciju o podeli vlasti prvi je formulisao engleski politički i pravni filozof Džon Lok (John Locke, 1632-1704) u delu *Dve rasprave o vladi* (*Two Treatises on Government*) iz 1689-90. godine⁶, a razradio francuski politički mislilac Šarl Monteskje (Charles Montesquieu, 1689-1755) u delu *O duhu zakona* (*De l'Esprit des lois*), koje je objavljeno 1748. godine.⁷ Prema ovom stanovištu, kada isto lice (čovjek ili organ): ...sjedini u svojim rukama i zakonodavnu vlast i upravnu, sloboda je nemoguća, pošto u pravu niko ne može biti ograničen svojom vlastitom voljom nego tuđom.⁸

U okviru koncepcije o podeli vlasti, kao posebno javlja se i pitanje razgraničenja između izvršne i upravne vlasti. Uopšte uzev, pitanja u vezi sa problematikom izvršne vlasti su istorijski i komparativno mnogobrojna i kompleksna.⁹ Tradicionalno se u sistemima podele vlasti podrazumeva da je izvršna vlast (egzekutiva) grana državne vlasti kojoj je *poverena funkcija izvršavanja zakona* donetih od strane organa zakonodavne vlasti (parlamenta). Međutim,

⁴ Serge Alain Mescheriakoff, *The Vagaries of Administrative Legitimacy*, International Review of Administrative Science, vol. 56, no. 2, 1990, str. 309.

⁵ Uporedi: Radomir D. Lukić, *Teorija države i prava*, Beograd, 1956.

⁶ Uporedi: Džon Lok, *Dve rasprave o vladi*, Beograd, 1978; Kosta Čavoški: *Politička filozofija Džonsa Loka*, Filozofske studije, br. V, 1974, str. 107-224.

⁷ Uporedi: Monteskje, *O duhu zakona*, Beograd, 1989; Radomir Lukić: *Montesjkjeova politička teorija*, Arhiv za pravne i društvene nauke, br. 1-2, 1955, str. 119-134, i dr.

⁸ Slobodan Jovanović, *Osnovi pravne teorije o državi*, Beograd, 1914, str. 191-192.

⁹ Uporedi: Ratko Marković, *Izvršna vlast*, Beograd, 1980; Slavoljub Popović, *Organi izvršne vlasti*, Uporedni politički sistemi, Beograd, 1983, str. 290-295, i dr.

problem nastaje zbog toga što, logički posmatrano, izvršna funkcija (kao aktivnost izvršenja zakona) podrazumeva kako *donošenje podzakonskih akata* (npr. uredbе), tako i *donošenje pojedinačnih akata*. S obzirom da pojedinačni akti mogu biti *sudski* (presude) i *upravni* (rešenje), proizilazi da izvršna funkcija u sebi obuhvata i sudsku i upravnu funkciju. Zbog toga se uvodi dopunsko merilo razgraničenja, koje sudsku i upravnu funkciju razgraničava prema organima koji ih vrše. Drugim rečima, sudsku funkciju vrše sudovi¹⁰, a upravnu organi uprave.

Ono što, međutim, *ostaje nerazgraničeno* jeste razlika između izvršne i upravne funkcije. Zapravo, prema ovom tradicionalnom stanovištu, nije moguće utvrditi suštinsku razliku između izvršne i upravne funkcije, pa se uzima da razlika i ne postoji. Tipična ilustracija ovog pristupa je stanovište čuvenog austrijskog pravnog teoretičara, tvorca tzv. čiste teorije prava, Hansa Kelzena (1881-1973), koji ističe da *...zakonodavstvo (ono što se u rimskom pravu zove "legis latio") predstavlja stvaranje zakona (leges). Međutim, kada se govori o "izvršenju" mora se tačno znati šta se izvršava, pošto opšte pravne norme izvršava ne samo izvršna vlast, već i sudska. Razlika je samo u tome što se ...u jednom slučaju izvršenje opštih pravnih normi poverava sudovima, a u drugom, tzv. izvršnim, odnosno upravnim (administrativnim) organima...*¹¹.

Međutim, za razliku od ovog tradicionalnog stava, danas se posebno ističe da se funkcije izvršne i upravne vlasti ne mogu u potpunosti izjednačiti, s obzirom da se izvršna vlast danas ne bavi samo izvršavanjem zakona, nego i *formulisanjem politike*¹², odnosno donošenjem najvažnijih, tzv. strategijskih političkih odluka. To znači da izvršna vlast nije više samo funkcija izvršenja zakona, već i poseban centar političke moći i odlučivanja.¹³ Polazeći od ovih okolnosti, izvršnu i upravnu funkciju moguće je i sadržinski razgraničiti, s obzirom da izvršna funkcija sve više podrazumeva *vođenje politike* (posebno izraženo u ovlašćenju vlade da predlaže parlamentu zakone), dok upravna funkcija obuhvata donošenje upravnih odluka koje imaju za cilj *svakodnevno operativno izvršavanje* konkretnih zadataka koji se pred državu postavljaju.¹⁴

Pravna država i državno pravo

Teorijski pojam pravne države (*Rechtsstaat*), koji je nastao u Nemačkoj u drugoj polovini 19. veka, polazi od zatvorene i apstraktne misaone konstrukcije na osnovama legalističkog pozitivizma i normativističke dogmatike. Tvorac ovog stanovišta je poznati nemački pravni mislilac Georg Jellinek (1851-1911)¹⁵. Prema ovom stanovištu, druga strana pravne države podrazumeva i postojanje tzv. državnog prava (*Staatsrecht*). Ovaj pristup pojam države u teorijskom smislu konstruiše kao tzv. državni aparat koja se svodi na autoritativno izvršavanje zakona putem donošenja "akata vlasti" kao vršenjem radnji prinude, dok je "pravo" pravo

¹⁰ Uporedi: Martin Shapiro, *Courts - A Comparative Political Analysis*, Chicago, 1981.

¹¹ Hans Kelzen: *Opšta teorija prava i države*, Beograd, 1951, str. 138.

¹² Uporedi: Slobodan Jovanović, *Poratna država*, Beograd, 1936, i dr.

¹³ Enciklopedija političke kulture, *Izvršna vlast*, Beograd, 1993, str. 451.

¹⁴ Ivo Krbeč, *Osnovi upravnog prava FNRJ*, Zagreb, 1950, str. 78, i dr.

¹⁵ Uporedi: Georg Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, 1914.

samo ono pravo (tj. državno pravo) koje stvara država svojim pravnim aktima (npr. zakonima). Iako su ove koncepcije igrale značajnu ulogu u ograničavanju apsolutističku samovolju srednjovekovnih vladara (čuvana je izreka koja se pripisuje francuskom kralju Lujju XIV: "L'etat c'est moi" - "Država to sam ja"), one su vremenom postale prevaziđene jer nisu, recimo, mogle da objasne postojanja novih realnosti kao što su međunarodno pravo (koje itekako postoji, iako iza njega ne stoji neka "međunarodna" država).

Medjutim, ovaj teorijski koncept države (u Nemačkoj i drugim razvijenim evropskim zemljama napušten je kao prevaziđen još pre više od pola veka) stavljen u kontekst tzv. klasne suštine države i prava, naročito dolazi do izražaja krajem tridesetih, a puni zamah dobija tokom četrdesetih i pedesetih godina ovoga veka u Sovjetskom Savezu i drugim socijalističkim zemljama.¹⁶ Prema ovom stanovištu, koje kod nas već više decenija uporno zastupa akademik profesor Radomir D. Lukić, država se svodi na *"...organizaciju vladajuće klase za zaštitu klasnih interesa putem monopola fizičke sile..."*¹⁷, dok se vršenje uprave svodi, kako su to isticali sovjetski autori čiji su se udžbenici i kod nas koristili, na *"...prikupljanje poreza, političku represiju (progonstva i izgnanstva, hapšenja), upravljanje vojskom i organizaciju špijunaže i kontrašpijunaže, zaštitu društvenog poretka i državne bezbednosti tsl."*¹⁸ Od ovakvog teorijskog stanovišta u određivanju pojma pravne država kao organizaciji za vršenje autoritativnih aktivnosti zapovedanja i prinude polaze i neki naši savremeni autori. Tako, prof. Ratko Marković ističe da je: *"Izvršna vlast glavna poluga državne vlasti (...) Njeno političko prvenstvo nad drugim vlastima zasniva se ne samo na njenim unutrašnjim svojstvima, čak ne ni pretežno na ovim svojstvima, već na činjenici koncentracije klasnih interesa vladajuće klase u društvenom nosiocu izvršne vlasti. Otuda izvršna vlast služi kao moćno oružje za očuvanje klasnog poretka, za učvršćenje vladavine vladajuće klase."*¹⁹

Naš poznati pravnik i politički mislilac Slobodan Jovanović (1869-1958), međutim, pokazao je još početkom ovog veka da se država ne može svesti na organizaciju za primenu fizičke sile i prinude. Tako, *...teorija koja državu uzima kao silu, polazi od toga da svaki ima onoliko prava koliko i sile. Umesto da rešava problem o opravdanju države, ova ga teorija prosto odriče, pošto uzima da upotrebi sile ne treba nikakvog opravdanja, ako je samo upotrebljena sila dovoljno velika. S jedne strane, državi ne treba nikakvo pravo na upotrebu sile, pošto je država jača od onih nad kojima vrši prinudu. S druge strane, baš zato što je jača, ona ima pravo na upotrebu sile. Na osnovu svoje sile, država bi imala pravo zapovedanja svojim podanicima samo dotle, dokle bi bila u stanju pokornost svojih podanika, i bez*

¹⁶ Uporedi: Hugh Collins, *Marxism and Law*, Oxford, 1982; J. Stalin, *Foundations of Leninism* (1924), London, 1940.

¹⁷ Radomir Lukić, *Teorija države i prava*, Beograd, 1973, str. 56. Osim toga, uporedi: Radomir Lukić, *Teorija države i prava I*, Beograd, 1956, str. 127: "Država je organizacija s monopolom fizičkog nasilja" i Radomir Lukić, *Uvod u pravo*, Beograd, 1993, str. 43: "Zato državu možemo najkraće da definišemo kao organizaciju koja ima najjači aparat za fizičku prinudu u datom društvu, ili kraće, kao organizaciju s monopolom za fizičku prinudu".

¹⁸ A.I. Denisov, *Osnovi marksističko-lenjinističke teorije države i prava*, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1949, str. 165.

¹⁹ Ratko Marković, *Izvršna vlast*, Beograd, 1980, str. 233, 243.

ikakva prava, prostom silom iznuditi. Teorija o pravu jačeg nemoćna je da dokaže pretvaranje sile u pravo, pošto i po toj teoriji sila ne može imati trajnijeg dejstva od onoga koji bi i inače, lišena pravnog obeležja, imala...²⁰

Socijalna funkcija države - javne službe

Nasuprot "državnom" i "klasnom" modelu države, konceptualni i realni modeli koji danas preovlađuju u razvijenim zemljama (posebno evropskim), proizilaze iz koncepcije **socijalne funkcije** države njene uloge u ostvarivanju opšte društvene dobrobiti (*bono publico*). Koncept socijalne funkcije, odnosno društvene uloge države, polazi od toga da se državnih aktivnosti žave *ne može svesti isključivo na vršenje državne vlasti* (u smislu izdavanja zapovesti i vršenja radnji prinude prema svojim podanicima), već da vršenje državnih aktivnosti, pre svega, podrazumeva vršenje **javnih službi**, kao aktivnosti kojima se stvaraju i obezbeđuju uslovi koji su neophodni građanima za njihov svakodnevni život i rad i koje doprinose opštem razvoju i napretku društva kao celine.

Prema ovom stanovištu, čiji je tvorac čuveni francuski pravni mislilac Leon Digi (Leon Duguit - 1859-1928), u uslovima savremenog materijalnog i kulturnog društvenog razvoja, državna javna vlast se transformiše u javnu službu, sa zadatkom da obezbedi uslove koji su neophodni za razvoj i napredak društva u oblasti obrazovanja, socijalne politike, zdravstvene zaštite, naučnih istraživanja, zaštite prirode, privrednog razvoja i dr.²¹

Polazeći od toga, u teoriji i praksi razvijenih zemalja danas se posebno ističe da je savremeni koncept države koja pruža **javne usluge** proistekao iz shvatanja države kao organizacije čija je socijalna funkcija vršenje javnih službi. Tako, *...savremeni ustavni sistemi počivaju na konceptu države kao organizacije koja pruža javne usluge...²²*

Vladavina prava i ljudska prava

Kako se ističe, *...ideja ljudskih prava javlja se u najrazličitijim formama ljudskog života i stvaralaštva, između ostalog, u umetnosti i književnosti, zakonodavstvu i pravu, filozofiji i religiji, običajima i politici, itd. Iako ideja ljudskih prava ima svoju složenu filozofsku osnovu, ipak dva centralna pojma filozofije ljudskih prava jednostavna su i lako shvatljiva. To su pojmovi individualnosti ljudskog bića i samostalnosti njegove ličnosti. Čovek je shvaćen kao biće koje ima vlast nad svojim postupcima i kod koga se uzrok delanja nalazi prvenstveno u njemu samom.²³*

Iako se koreni ideje o ljudskim pravima mogu naći još u antičkim grčkim mitovima²⁴, može se reći da moderna misao o ljudskim pravima nastaje uporedo sa

²⁰ Slobodan Jovanović, *Osnovi pravne teorije o državi*, Beograd, 1914, str. 25-25.

²¹ Uporedi: Leon Digi, *Preobražaj javnog prava* (1913), Beograd, 1929.

²² David Rosenbloom, *Public Administration and Law*, New York - Basel, 1982, str. 3-4.

²³ Vane Ivanović, Aleksa Dilas (redaktori), *Zbornik o ljudskim pravima*, London, 1983, str. 11.

²⁴ Dragoljub Mićunović, *Temelji i budućnost ljudskih prava*, Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, Beograd, br. 1-2, 1989, str. 3-4.

razvojem prosvetiteljstva i univerzalizma Novog doba, ...borba za to, da neka osnovna ljudska prava i slobode ne uživaju samo građani jedne države, nego svi ljudi, počela je zapravo već u 18. veku, usvajanjem čuvene Deklaracije o pravima čoveka i građanina na početku Francuske revolucije 1789. godine, jer to nije bio dokument koji se odnosio samo na Francuze. Pa ipak, suverenost države bila je toliko jaka da je diktirala koegzistenciju nedemokratskih i demokratskih država i vlada koje su poštovale i gazile ljudska prava. Smatralo se da je odnos između režima i njegovih podanika bio unutrašnja stvar države, u koju se niko sa strane, a ponajmanje zvanični organ, nije smeo mešati. Zato su se u 19. veku tražila "slaba mesta" tadašnjeg međunarodnog sistema u onim oblastima koje nisu bile pokrivene apsolutnom suverenosti države. Jedan od takvih prostora, bilo je, na primer, otvoreno more, pa su borci protiv ropstva, u nemogućnosti da doprinesu ukidanju te pojave van granica svoje države, nastojali da se bar spreči trgovina robljem, što je pružalo mogućnost da se brodovi koji su prevozili robove zaustavljaju na otvorenom moru i da se zaslužnjeni ljudi oslobađaju.²⁵

Ideja o ljudskim pravima imala je, i danas ima, uticaja na brojna pravna shvatanja i pojmove, kako u teoriji, tako i u nacionalnoj i međunarodnoj pravnoj praksi.²⁶ Tako, dok se, na primer, povodom izvršavanja kazni, ranije smatralo da je čovek za vreme izdržavanja kazne postao neka vrsta "roba države", danas se, ...porastom poštovanja čovekovih prava, kao primarno, ne naglašava taj upravno-pravni pristup, već se i ovde polazi od uvažavanja osnovnih načela pravne države i ističu se ustavno-pravne osnove za određivanje ovlašćenja za tu prinudu i za sve zahvate u režimu izvršenja kazne lišenja slobode, koji se odnose na pravni status zatvorenika.²⁷

Može se reći da je današnje teorijske pretpostavke ljudskih prava kao najvišeg pravnog standarda, početkom 20. veka, uobličio Leon Digi. Njegova osnovna postavka počiva na koncepciji da se država može i mora organizirati pravom, kako unutrašnjim, tako i međunarodnim. Po logici ovog pristupa, pravo mora postojati "pre i izvan" države (tzv. "*l'antériorité et l'extériorité du droit par rapport à l'Etat*")²⁸. Digi je svoje shvatanje o organiziranju države pravom izneo u svom delu *Preobražaji javnog prava (Les Transformations de Droit Public, 1913)*, u kome, između ostalog, teorijski "obara" koncept javnog prava, zasnovanog na pojmu narodnog suvereniteta, na kojem i počiva tradicionalni model pravne države (*Rechtsstaat*). Kako ističe Digi, ...sistem javnog prava pod kojim su ceo jedan vek živeli svi obrazovani narodi, počivao je na nekoliko načela koja su doskora mnogi poštovali kao dogme i hteli da ih nametnu svima. Dve glavne ideje su mu činile suštinu: ideja suverenosti države, čiji je pravi nosilac narod shvaćen kao država, i ideja prirodnog prava pojedinca, koje je neotuđivo i nezastarivo, a koje se suprotstavlja suverenom pravu države. Istovremeno, Digi zaključuje: ...danas se

²⁵ Vojin Dimitrijević, *Opšti (međunarodni) standardi ljudskih prava*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, br. 5-6, 1989, str. 559-600.

²⁶ Uporedi: Henry Steiner, Philip Aston, *International Human Rights in Context*, Oxford, 1996; R. Beedard, *Human Rights and Europe*, Cambridge, 1993; Theodor Meron (Editor), *Human Rights in International Law*, Oxford, 1984. i dr.

²⁷ Franjo Bačić, *Krivičnopravni pentagon - Model državne kaznene represije zadovoljavajući sa stajališta zaštite ljudskih prava*, Zakonitost, Zagreb, br. 2, 1990, str. 228.

²⁸ Ilija Pržić, *Država i pravo u delu Leona Digiija*, Novi Sad, 1929, str. 9.

uviđa da se javno pravo ne može objasniti koncepcijom o delegaciji suverenosti od strane naroda. Razlog tome je što je narodna volja samo jedna fikcija, pošto je ona stvarno, ma šta se činilo, samo volja nekoliko pojedinaca. Zbog toga, opšta obaveza koju moderno doba nameće upravljačima u očevidnoj je protivrečnosti sa pojmom suverenosti. Prema tome, načelo čitavog sistema modernog javnog prava svodi se na ovo: oni koji u stvari drže vlast **nemaju subjektivno pravo na javnu vlast, već imaju dužnost** da upotrebe svoju vlast radi organizovanja javnih službi i da obezbeđe i kontrolišu njihov rad.²⁹ Digijeva teorija o preobražaju javne vlasti (kao pravo zapovedanja), u odgovornu javnu službi, imala je za posledicu da je načelo zakonitosti, kao vrhovno načelo tradicionalne pravne države, ustupilo mesto načelu ljudskih prava, kao najvišem standardu savremene socijalne države. Kao institucionalna garancija ostvarivanja i zaštite ljudskih prava i socijalne pravde na političkom planu, nastaju i ideje o građanskoj neposlušnosti kao političkom aktu, koji je, između ostalog, ...rukovođen i opravdan političkim principima, tj. načelom pravde kojim se uređuju ustav i društvene institucije uopšte.³⁰

Prekretnica u razvoju ljudskih prava nastupa nakon Drugog svetskog rata. U tom kontekstu je posebnu ulogu odigrala Povelja Ujedinjenih nacija (1945), kao i Suđenje u Nirnbergu za zločine protiv čovečnosti i mira (1946). Suđenje u Nirnbergu pokazalo je da se umesto podanika države, čovek pojavio kao subjekt univerzalnog, međunarodnog prava i da države više ne mogu računati na svoj zakonodavni suverenitet kao osnovu za potiskivanje i kršenje opštih ljudskih prava. Ubrzo zatim, usvojen je i jedan broj međunarodnih dokumenata o ljudskim pravima,³¹ koji postavljaju osnove i standarde njihove zaštite i ostvarivanja, između ostalih, *Opšta deklaracija o pravima čoveka UN* (1948); *Evropska konvencija o zaštiti prava čoveka i osnovnih sloboda* (1950); *Pakt o građanskim i političkim pravima UN* (1966); *Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima UN* (1966) i dr.

U tom smislu, i savremena država počiva na principu vladavine prava koji podrazumeva konceptualnu integraciju tradicionalnog načela zakonitosti pravne države sa savremenim standardima ostvarivanja ljudskih prava socijalne države.

²⁹ Leon Digi, *Preobražaji javnog prava*, Beograd, 1929, str. XIII-XX.

³⁰ John Rawls, *A Theory of Civil Disobedience*, The Philosophy of Law (edited by R.M. Dworkin), Oxford University Press, Oxford, 1977, str. 91.

³¹ *Dokumentacija*, Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, Beograd, br. 1-2, 1989, str. 151-302.